

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ, МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«НАЦІОНАЛЬНИЙ ГІРНИЧИЙ УНІВЕРСИТЕТ»**

САМОЙЛЕНКО ЄВГЕН ГЕОРГІЙОВИЧ

УДК 330.564.24:330.366

**ТІНЬОВА ЕКОНОМІКА: СТРУКТУРА ТА ВПЛИВ
НА ЕКОНОМІЧНУ ДИНАМІКУ**

Спеціальність 08.00.01 – економічна теорія та історія економічної думки

**АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата економічних наук**

Дніпропетровськ – 2013

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі політичної економії Національної металургійної академії України (м. Дніпропетровськ) Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України.

Науковий керівник: кандидат економічних наук, доцент
Лебедєва Валентина Костянтинівна,
Національна металургійна академія України
(м. Дніпропетровськ) Міністерства освіти і науки,
молоді та спорту України, професор кафедри
політичної економії.

Офіційні опоненти: доктор економічних наук, професор
Мазур Ірина Іванівна,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка Міністерства освіти і науки,
молоді та спорту України,
завідувач кафедри підприємництва;

кандидат економічних наук, доцент
Краус Наталія Миколаївна,
Полтавський національний технічний університет
імені Юрія Кондратюка Міністерства освіти і науки,
молоді та спорту України,
доцент кафедри економічної теорії
та регіональної економіки.

Захист відбудеться «28» березня 2013 р. об 11 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 08.080.01 при Державному вищому навчальному закладі «Національний гірничий університет» за адресою: 49027, м. Дніпропетровськ, проспект К. Маркса, 19, ауд. 4/53.

З дисертацією можна ознайомитись в бібліотеці Державного вищого навчального закладу «Національний гірничий університет» за адресою: 49027, м. Дніпропетровськ, проспект К. Маркса, 19.

Автореферат розісланий «27» лютого 2013 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

О.В.Трифорова

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Одним із наслідків ринкової трансформації української економіки є значні масштаби та різноманітні форми прояву тіньової економіки, що суттєво впливає на економічну динаміку. Тіньова економіка відвертає значну масу ресурсів з легального сектора, посилює криміналізацію суспільства, призводить до перерозподілу валового внутрішнього продукту (ВВП) на користь окремих груп населення та відтоку капіталу за кордон. Найбільшою загрозою національній економічній безпеці держави є інституціоналізація тіньової економічної діяльності. У той же час тіньова економіка дозволяє отримати доходи певній частині населення, яка залишилась за межами легального сектора. У зв'язку з цим виникає потреба поглибленого дослідження тіньової економіки та її впливу на економічну динаміку.

Окремі питання формування, розвитку, трансформації та особливостей функціонування тіньової економіки знайшли відображення в наукових розробках українських вчених: А. Базилюка, В. Бородюка, В. Гейця, О. Коваленка, Н. Краус, І. Мазур, В. Поповича, російських вчених: С. Головніна, І. Клямкіна, Ю. Козлова, Т. Корягіної, А. Крилова, Ю. Латова, О. Осипенка, А. Сергєєва, Л. Тимофєєва, О. Шохіна та інших.

Значний внесок у вивчення теоретичних проблем тіньової економіки та її практичних наслідків належить таким відомим зарубіжним вченим як Г. Беккер, Д. Блейдс, Дж. Б'юкенен, Дж. Вілсон, А. Дилнот, Б. Доллаго, М. Картер, К. Моріс, П. Рубін, Е. де Сото, Дж. Стіглер, Е. Фейг.

Актуальність проблематики впливу тіньової економіки на економічну динаміку, її практична значимість і недостатня теоретична розробленість визначили вибір теми дисертаційної роботи, обумовили її мету та логіку дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано відповідно до плану науково-дослідних робіт кафедри політичної економії Національної металургійної академії України за темою «Дослідження основ і закономірностей розвитку національної економіки в контексті глобалізації» (державний реєстраційний номер 0108U001721 2008-2010 рр.). Особистий внесок автора полягає в дослідженні впливу тіньової економіки на економічну динаміку.

Мета і завдання дослідження. *Мета* дисертаційного дослідження полягає у встановленні структури тіньової економіки та її впливу на економічну динаміку в Україні, а також розробці практичних рекомендацій щодо мінімізації її негативних наслідків.

Реалізація мети дослідження здійснюється через вирішення наступних основних завдань:

- з'ясування теоретико-методологічних передумов дослідження тіньових економічних відносин;
- визначення сутності тіньової економіки та її структури;
- розкриття етапів розвитку тіньової економіки;
- дослідження впливу сегментів тіньової економіки на економічну динаміку;

- удосконалення інструментарію розрахунку ефекта мультиплікації з урахуванням тіньової економіки;
- розробка рекомендацій щодо мінімізації негативного впливу тіньової економіки на економічну динаміку в Україні.

Об'єктом дослідження є тіньові економічні процеси в межах суспільного відтворення.

Предметом дослідження є вплив тіньової економіки на економічну динаміку, що виходить з відносин між економічними суб'єктами з приводу реалізації економічних інтересів у процесі їх опортуністичної діяльності щодо формальних інститутів.

Методи дослідження. Теоретичну й методологічну основу дослідження становлять фундаментальні положення економічної теорії. В дисертації використано діалектико-матеріалістичний методологічний інструментарій, а саме: системний метод – при визначенні сутності та змісту тіньових економічних відносин, форм їх прояву; наукового абстрагування, структурний і функціональний підходи – при аналізі специфіки впливу складових тіньової економіки на економічну динаміку; економіко-математичне моделювання – при удосконаленні методики визначення ефекта мультиплікації з урахуванням тіньової економіки; позитивний та нормативний підходи – при розробці практичних пропозицій та рекомендацій.

Інформаційну базу дослідження склали законодавчі та нормативні акти України, статистичні дані, монографічні дослідження та періодичні наукові видання з проблем теорії та практики тіньової економіки.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у визначенні впливу тіньової економіки на економічну динаміку. Суттєвими теоретичними та практичними результатами, що характеризують наукову новизну дослідження та особистий внесок автора, є такі:

вперше:

- виявлено дуалістичний вплив неформального, напівлегалізованого та елітарно-зачиненого сегментів тіньової економіки на фактори економічної динаміки, а саме: в короткостроковому періоді неформальний та напівлегалізований сегменти тіньової економіки стимулюють сукупний попит за рахунок перерозподілу ресурсів з легального сектора; в довгостроковому періоді здійснюється асоціальна інституціоналізація перерозподільчих процесів; деформується співвідношення інвестиційних та споживчих видатків внаслідок високих очікуваних ризиків, що призводить до гальмування економічного зростання.

Удосконалено:

- концепцію взаємодії легального та тіньового секторів на основі виявлення таких передумов заміщення державних інститутів тіньовими при виконанні компенсаційної, перерозподільчої та інституційної функцій, а саме: зниження ефективності виробництва у легальному секторі порівняно з тіньовим; неефективність демократичних інститутів в якості фільтру від девіантних економічних процесів; адаптація широких верств населення до «тіньової» моралі; часовий лаг між появою конкретного тіньового явища та законодавчого реагування на нього;

- визначення тіньової економіки як економічної категорії, яке, на відміну від існуючих, виражає теоретико-економічний зміст в частині відносин між економічними суб'єктами з приводу реалізації їх економічних інтересів у процесі опортуністичної діяльності щодо формальних інститутів;

- структурування тіньової економіки, яке, на відміну від існуючих, враховує вплив різних сегментів нелегальної діяльності на економічну динаміку, а саме: виділено неформальний, напівлегалізований, фіктивний, підпільний, ірраціональний та елітарно-зачинений сегменти;

- інструментарій визначення ефекту мультиплікації легальної та тіньової економіки, який, на відміну від існуючих, враховує граничну схильність до споживання з урахуванням тіньових доходів, граничну схильність до заощадження поза банківської системи, граничну схильність до відтоку капіталу.

Дістала подальшого розвитку:

- концепція еволюції тіньової економіки, зокрема виділено та охарактеризовано її послідовно-паралельні етапи: латентно-адаптаційний (спорадична неформальна економічна діяльність широких верств населення); неформальної інституціоналізації (становлення тіньових інститутів у виробництві, розподілі, обміні та споживанні); дифузії (особиста унія державних чиновників і суб'єктів тіньової економіки) та легалізації (переведення певної частини тіньової економіки в легальний сектор внаслідок інституціональних перетворень).

Практичне значення отриманих результатів полягає у можливості впровадження комплексу заходів щодо детінізації національної економіки України для мінімізації перешкод економічному зростанню.

Основні теоретичні положення та висновки дисертаційної роботи були використані головним управлінням економіки Дніпропетровської облдержадміністрації при розробці заходів щодо детінізації економіки Дніпропетровського регіону, що знайшли своє відображення в Комплексній стратегії розвитку Дніпропетровської області на період до 2015 року, зокрема, в частині забезпечення досягнення першої стратегічної цілі – підвищення конкурентоспроможності економіки регіону (довідка №1735/0/31-12 від 27.12.2012 р.).

Розроблені у дисертаційній роботі теоретичні положення використовуються у навчальному процесі Академії митної служби України (довідка № 11/1-2085 від 25.12.2012 р.) при викладанні дисциплін «Політична економія», «Мікроекономіка», «Макроекономіка», «Національна економіка»; Національної металургійної академії України (довідка № 01-07-56 від 28.01.2013 р.) при викладанні дисциплін «Політична економія», «Мікроекономіка», «Макроекономіка», «Національна економіка», «Соціальна економіка», «Тіньова економіка: сутність та механізм подолання».

Апробація результатів дисертації. Основні положення дисертації доповідалися та обговорювалися на 9 науково-практичних конференціях та 3 круглих столах, в тому числі: Науково-практичній конференції «Вища освіта і система праці», (14 лютого 2002 р., м. Дніпропетровськ); VI Міжнародній науково-практичній конференції «Проблеми та шляхи розвитку вищої технічної освіти», (6-7 червня 2002 р., м. Київ); III Міжнародній науково-практичній конференції «Динаміка наукових досліджень» (21-30 червня 2004 р., м. Дніпропетровськ); Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасні проблеми інноваційного розвитку держави» (26-27 жовтня 2005р., м. Дніпропетровськ); Міжнародній науково-практичній конференції «Митна політика та актуальні проблеми економічної безпеки України на сучасному етапі» (30 березня 2007 р., м. Дніпропетровськ); Міжнародній науково-практичній конференції «Іноземні інвестиції як чинник розвитку малого та середнього бізнесу в Україні», (17 жовтня 2008 р., м. Дніпропетровськ);

Всеукраїнській науково-практичній конференції, присвяченій 75-річчю факультету економіки і менеджменту Національної металургійної академії України (28-29 жовтня 2010 р., м. Дніпропетровськ); III Міжнародній науково-практичній конференції студентів та молодих вчених «Актуальні проблеми міжнародної економіки» (24 квітня 2012 р., м. Дніпропетровськ); Міжнародній науково-практичній конференції «Современная политическая экономия и институционализм: конструктивный диалог во имя развития», (11-12 жовтня 2012 р., м. Дніпропетровськ); круглому столі «Роль правоохоронних органів у забезпеченні економічної безпеки суб'єктів господарювання» (28 квітня 2006 р., м. Дніпропетровськ); круглому столі «Актуальні проблеми охорони та захисту економічних відносин від правопорушень» (14 травня 2009 р., м. Дніпропетровськ); круглому столі «Удосконалення вітчизняного законодавства як фактор забезпечення реалізації програми економічних реформ на 2010-2014 рр.» (20 квітня 2011 р., м. Дніпропетровськ).

Публікації. За темою дисертації опубліковано 17 наукових праць, в тому числі, 7 у фахових наукових виданнях, 1 стаття у інших виданнях, 9 матеріалів конференцій. Загальний обсяг 6,42 друк. арк., з яких автору належить 5,2 друк. арк.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел. Загальний обсяг основної частини становить 191 сторінку комп'ютерного тексту, у дисертації розміщено 16 таблиць та 4 рисунки, список використаних джерел з 142 найменувань на 12 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовано актуальність теми, сформульовано мету, об'єкт, предмет, завдання дослідження, представлено елементи наукової новизни, розкрито теоретичну і практичну значимість отриманих результатів.

У першому розділі «Теоретичні основи дослідження тіньової економіки» розкрито онтологічні та гносеологічні засади дослідження тіньової економіки, визначено сутність тіньової економіки як економічної категорії, запропоновано структурування тіньової економіки за критерієм чинників формування її сегментів, розроблено моделі впливу тіньової економіки на економічне зростання.

В дисертаційній роботі визначено три етапи еволюції теорії тіньової економіки.

На першому етапі (до 60-х років ХХ ст.) на основі емпірично-описових методів пізнання нагромаджуються первісні знання про тіньову економічну діяльність та виробляються практичні рекомендації щодо нейтралізації її окремих наслідків. На другому етапі (60-90 роки ХХ ст.) відокремлюються дослідження економічних проблем організованої злочинності, правоохоронної діяльності, поведінки злочинців та їх жертв, окремих видів злочинної діяльності. Обґрунтовуються різні тлумачення сутності тіньової економіки та тіньових економічних відносин. На третьому етапі (з 90-х років ХХ ст.) теорія тіньової економіки починає розвиватись як відносно самостійна складова економічної науки.

З огляду на предмет та мету дослідження обрано динамічну версію системно-структурного методу, що є конкретизацією методу матеріалістичної діалектики. Її застосування передбачає визначення етапів розвитку тіньової економіки, виявлення її структури та закономірностей функціонування, дослідження сходження від її глибинної сутності до конкретних форм. Використання даного методу відкриває перспективи виявлення засад розвитку тіньової економіки, її місця в економічній системі, будови та наслідків для легального сектора, а також розробки практичних рекомендацій щодо регулюючих дій в напрямку легалізації тіньової економічної діяльності, боротьби з її окремими деструктивними сегментами та нейтралізації її негативного впливу на економічну динаміку.

За змістом тіньова економіка уявляє неконтрольовану державою діяльність економічних суб'єктів з метою отримання економічних, соціальних та політичних преференцій. Як економічна категорія тіньова економіка виражає відносини між економічними суб'єктами з приводу реалізації їх економічних інтересів у процесі опортуністичної діяльності щодо формальних інститутів.

Джерелами розвитку тіньової економіки є протиріччя між економічними інтересами економічних суб'єктів з приводу перерозподілу об'єктів власності та доходів. Створення економічних обмежень та перешкод з боку державних або приватних інститутів призводить до зростання трансакційних витрат економічних суб'єктів. У прагненні максимізувати доходи останні приховують засоби та результати економічної діяльності, внаслідок чого формується альтернативна (тіньова) економічна система. Отже, тіньова економіка є реакцією економічних суб'єктів на формальні інституціональні обмеження щодо привласнення ними засобів та результатів виробництва.

Послідовно-паралельними етапами еволюції тіньової економіки є: латентно-адаптаційний етап, якому притаманна спорадична неформальна економічна діяльність широких верств населення; етап неформальної інституціоналізації зі становленням тіньових інститутів на всіх стадіях відтворення; етап дифузії, тобто особистої унії чиновників і суб'єктів тіньової економіки; етап легалізації, що характеризується переведенням тіньової економіки в легальний сектор внаслідок інституціональних перетворень.

Інституціоналізація тіньових відносин призводить до заміщення державних інститутів тіньовими, що проявляється у виконанні тіньовою економікою певних функцій: 1) компенсаційної, особливістю якої є підтримка зайнятості «зайвих» в легальному секторі громадян; 2) перерозподільчої, що полягає в перерозподілі ВВП на користь певних категорій громадян; 3) інституційної, яка характеризується розвитком неформальних норм поведінки, відмінних від офіційно встановлених в суспільстві. Передумовами такого заміщення є зниження ефективності виробництва у легальному секторі порівняно з тіньовим; неефективність демократичних інститутів як фільтрів від девіантних проявів в економічних процесах; адаптація широких верств населення до «тіньової» моралі; часовий лаг між появою конкретного тіньового явища та реагуванням на нього законодавства.

В залежності від впливу нелегальної діяльності на економічну динаміку виявлено такі сегменти тіньової економіки: неформальний, напівлегалізований, фіктивний, підпільний, ірраціональний та елітарно-зачинений. Неформальна економіка включає види правомірної економічної діяльності, що здійснюються нелегалізованими підприємствами; напівлегалізована пов'язана з економічною діяльністю, яка здійснюється легальними підприємствами, однак неконтрольована державою; фіктивній економіці притаманні приписки,

хабарництво та шахрайство; підпільна являє собою виробництво, розподіл, обмін і споживання індивідуальної продукції, спрямованої на задоволення деструктивних потреб; ірраціональна економіка включає економічну діяльність, що реалізується відповідно до застарілих або деформованих правових норм і не відповідає об'єктивним потребам соціально-економічного розвитку (випуск непотрібної продукції); елітарно-зачинена являє собою виробництво, розподіл, обмін і споживання товарів та послуг за спецсистемами. Виявлені особливості впливу тіньової економіки на фактори економічного зростання представлено у табл. 1.

Проведений аналіз впливу сегментів тіньової економіки на економічну динаміку дозволяє дійти висновку: негативні очікування населення відносно зменшення отриманих доходів будуть стимулювати його до пошуку додаткових джерел або мінімізації витрат (виходити на тіньовий ринок з метою купівлі дешевших ресурсів), що призведе до зростання неформального сектору тіньової економіки. Це, в свою чергу, справить негативний вплив на економічне зростання. Поширення неформальної економіки стимулює розвиток напівлегалізованого та фіктивного сегментів тіньової економіки, що призводить до кризи перевиробництва.

Таким чином, екстенсивне економічне зростання відбувається в короткостроковому періоді в неформальному та напівлегалізованому сегментах тіньової економіки за рахунок ресурсів легального сектору, але в довгостроковому періоді ситуація погіршується внаслідок підвищення

Таблиця 1

Характер впливу сегментів тіньової економіки на фактори економічного зростання

Фактори економічного зростання	Сегмент тіньової економіки											
	Неформальна економіка		Напівлегалізована економіка		Фіктивна економіка		Підпільна економіка		Ірраціональна економіка		Елітарно-зачинена економіка	
	SR	LR	SR	LR	SR	LR	SR	LR	SR	LR	SR	LR
Фактори попиту:												
Рівень цін	↓	↑	↑	↑	↑	↑	↑	↑	↑	↑	↑	↑
Споживчі витрати	↑	↓	↑	↓	↓	↓	↓	↓	↑	↓	↑	↓
Рівень прямих інвестицій	↓	↓	↑	↓	-	↓	-	↓	-	↓	-	↓
Чистий експорт	↓	↓	↑	↓	↓	↓	-	↓	-	↓	-	↓
Державні витрати	↓	↓	↓	↓	↓	↓	↓	↓	-	↓	-	↓
Фактори пропозиції:												
Наявність та якість трудових ресурсів	↑	↓	↑	↓	-	↓	-	↓	-	↓	↑	↓
Кількість та якість основного капіталу	↑	↓	↑	↓	-	↓	-	↓	-	↓	-	↓

Інноваційний прогрес	-	↓	-	↓	-	↓	-	↓	-	↓	↑	↓	
Фактори розподілу													
Раціональність та ступінь залучення ресурсів в економічний обіг	↓	↓	↓	↓	↓	↓	↓	↓	↓	↓	↓	↓	
Фактори обміну:													
Кількість та якість фінансово-кредитних установ	-	↓	↑	↓	↑	↓	↓	↓	-	↓	-	↓	
Ступінь забезпечення економіки грошовими засобами	↓	↓	-	↓	↓	↓	-	↓	-	↓	-	-	
Кількість торгово-посередницьких організацій	-	-	↑	↓	↑	↓	↓	↓	-	↓	-	-	
Інфляційні ризики	↑	↑	↑	↑	↑	↑	-	↑	↑	↑	↑	↑	
Фактори нагромадження													
Нагромадження первісного капіталу економічними суб'єктами	↑	↑	↑	↑	↓	↓	↓	↓	↑	-	-	-	

де SR – короткостроковий період; LR – довгостроковий період; ↑ – рівень відповідного фактора зростає; ↓ – рівень відповідного фактора знижується; – – вплив відсутній або незначний.

транзакційних витрат, що призведе до зменшення обсягів вироблених товарів і послуг та зростання цін.

У другому розділі «Особливості еволюції тіньової економіки в Україні» досліджено національну специфіку розвитку тіньових економічних відносин, удосконалено інструментарій розрахунку ефекту мультиплікатора з урахуванням тіньової економіки.

Головними факторами поширення тіньових відносин у Радянській Україні були тотальна монополізація виробництва державою, відсутність приватної власності й ігнорування державою неформального сектору економіки. Тіньова економіка була притаманна усім етапам розвитку радянської економіки, але більш потужними темпами вона починає розвиватися з кінця 50-х років. На тлі скорочення темпів економічного зростання та пом'якшення дії потужного репресивного апарату, різке скорочення недержавного сектора (ліквідація промислової кооперації, заборона підсобних промислів, обмеження особистих підсобних господарств, заборона на тримання худоби тощо), посилення явищ монополізму в економіці призвели до зростання неформального, фіктивного та полуполегалізованого сегментів тіньової економіки, що почали заповнювати утворені економічні «пустоти». Зростання цих сегментів тіньової економіки призвело до поширення інших: елітарно-зачиненого, ірраціонального та підпільного.

Реформування економіки України без належного наукового обґрунтування призвело до механічного копіювання та реалізації монетаристської моделі регулювання економічних процесів. Українська економіка у відповідь на застосований державою комплекс фіскальних та монетарних заходів демонструє специфічні реакції, відмінні від реакцій розвиненої ринкової економіки. Не виправдовуються надії на легалізацію тіньової економічної діяльності, відбувається лише зміна її структури, форм та методів.

Реалізація закордонних «рецептів» реформування економіки без врахування національної специфіки (відсутність досвіду інституційного оформлення та правового забезпечення ринкового господарювання, обвальний розрив економічних зв'язків з руйнуванням СРСР, наслідки системної кризи народного господарства СРСР, успадковані структурні деформації,

технологічна криза, застаріла технологічна база, витратність економіки, складна екологічна ситуація) призвела до появи нових форм та методів тіньової економічної діяльності.

З початку 90-х років набуває нового якісного розвитку неформальний сектор тіньової економіки, що у незалежній Україні став єдиним можливим способом існування для задіяних в цьому секторі громадян, на відміну від часів існування СРСР, де ця діяльність мала вигляд побічного заробітку.

Приватизація державної власності у середині 90-х років ХХ сторіччя не сприяла становленню реального власника, здатного забезпечити мобілізацію наявних ресурсів підприємства та оновлення матеріально-технічної бази. Причинами такої ситуації були відсутність відповідного інституціонального забезпечення та неготовність колективів ефективно управляти підприємствами. Фактичними власниками підприємств стали їх керівники, більшість з яких, користуючись ситуацією, почали їх розкрадати. Ці обставини стимулювали зростання фіктивної діяльності у фінансово-кредитній сфері.

Спад виробництва, зменшення доходів громадян призводили до зменшення надходжень до бюджету, що вело до зростання податкового тягара. Таким чином, податкова політика в Україні виконувала виключно фіскальні функції та ігнорувала регуляторну функцію податків. Така податкова політика стимулювала розвиток полулегалізованої економіки.

Сприятлива кон'юнктура на зовнішньому ринку, що сформувалась на тлі зменшення цін на продукцію національного виробника після кризи 1998 року внаслідок падіння курсу гривні, стала головним фактором економічного зростання в Україні. Зростання в гірничо-металургійному комплексі привело до зростання сукупного попиту, що обумовило з 1999 року зростання в галузях, які виробляють товари широкого вжитку, а потім – машинобудуванні та решті галузей (з 2000 р.). Незважаючи на значні інвестиції в основний капітал та темпи економічного зростання, рівень тіньової економіки значно не зменшився. Доходи через систему офшорних компаній, фірм і банків виводяться за кордон, що дозволяє зосереджувати основні надприбутки в окремих руках.

Набуває нового вигляду ще один сегмент тіньової економіки – елітарно-зачинений. На відміну від радянської економіки, суб'єктами якої була панівна номенклатура, а товари для неї вироблялись у більшості випадків в СРСР, в Україні належність до цієї номенклатури визначає наявність «великих» грошей, а відсутність принципів дозволяє не витратити час і гроші на розвиток національної економіки, а купувати необхідні товари за кордоном, тим самим стимулюючи іноземного виробника.

Наприкінці 90-х років відбувається якісна зміна організованої злочинності. Рекет, «розборки» та «наїзди» на підприємства вичерпують себе. З'являються «цивілізовані» форми контролю за господарською діяльністю, що мають стійкі та постійні характеристики: кримінальне піклування розглядається як надання «ділових» послуг.

Неконтрольоване зростання тіньової економіки актуалізує проблему оцінки її обсягів. Латентний характер та велика кількість видів тіньової економічної діяльності не дозволяють створити однозначну концепцію визначення її масштабів. Відсутність єдиного методичного підходу до кількісної оцінки тіньової економіки призводить до великих розбіжностей при розрахунку обсягів тіньової діяльності. Існуючі методи оцінки на мікро- та макрорівні не дозволяють визначити втрати легальної економіки від існування та розвитку тіньової діяльності, а також залучення ресурсів з тіньової сфери в періоди депресії та зростання економіки.

Виділення джерел тіньових фінансових потоків дозволяє удосконалити інструментарій розрахунку ефекту мультиплікатора легальної та тіньової економіки в частині обчислення граничної схильності до споживання з

урахуванням тіньових доходів (1), граничної схильності до заощадження поза банківської системи (2), граничної схильності до відтоку капіталу (3) та складових приросту доходів з урахуванням тіньової економіки (4):

$$MPC_t = \Delta C_t / \Delta Y, \quad (1)$$

$$MPS_t = \Delta S_t / \Delta Y, \quad (2)$$

$$MPK_t = \Delta L / \Delta Y, \quad (3)$$

$$\Delta Y = \Delta T_1 + \Delta T_t = \Delta C + \Delta I + \Delta P + \Delta C_t + \Delta S_t + \Delta L, \quad (4)$$

де MPC – гранична схильність до споживання; MPI – гранична схильність населення до інвестування заощадженої частини доходів; MPP – гранична схильність до створення нерухомих заощаджень; MPC_t – гранична схильність до споживання з урахуванням тіньових доходів; MPS_t – гранична схильність до заощадження поза банківської системи; MPL – гранична схильність до відтоку капіталу; ΔC – зміна в обсязі споживання; ΔI – зміна обсягу інвестованих заощаджень населення; ΔC_t – приріст споживчих видатків з доходів, отриманих від тіньової діяльності; ΔS_t – приріст готівкових заощаджень з тіньових доходів; ΔL – зміна капіталу, вивезеного за кордон; ΔY – підсумковий приріст доходів; ΔP – зміна обсягу готівкових нерухомих заощаджень населення; ΔT₁ – приріст легальних доходів; ΔT_t – приріст тіньових доходів.

Подальший аналіз процесу мультиплікації дозволяє зрозуміти, які втрати та ін'єкції отримає легальна економіка від існування тіньової економіки внаслідок додаткового приросту видатків.

Рівень додаткових обсягів споживання та інвестицій до моменту повного затухання хвилі в економіці будуть дорівнювати:

$$\Delta I = \Delta E * MPI / (MPP + MPS_t + MPL); \quad (5)$$

$$\Delta C = \Delta E * MPC / (MPP + MPS_t + MPL); \quad (6)$$

$$\Delta C_t = \Delta E * MPC_t / (MPP + MPS_t + MPL); \quad (7)$$

де ΔE – початковий приріст видатків, а кожний член суми відображує приріст доходів у процесі чергового циклу споживчих видатків.

Виходячи з цього, маємо можливість визначити мультиплікатор з урахуванням існування тіньової економіки

$$M_Y = (\Delta C + \Delta I + \Delta P + \Delta C_t + \Delta S_t + \Delta L) / \Delta E = \\ = 1 / (MPP + MPS_t + MPL) = 1 / (1 - MPC - MPI - MPC_t), \quad (8)$$

де сума (ΔC+ΔC_t) відображує споживчі видатки населення з доходів, отриманих як в тіньовій економіці, так і в легальній; а сума (ΔP+ΔS_t+ΔL) – відображує фінансові ресурси, що вибули з обороту.

Таким чином, величина мультиплікатора залежить від структури тіньової економіки, а саме: має зворотньо пропорційну залежність від граничних схильностей до заощадження тіньових доходів і тіньового відтоку капіталу за кордон та прямо пропорційну залежність від граничної схильності до споживання з тіньових доходів. Остання ілюструє зростання неформального сектора тіньової економіки та підтримки сукупного попиту на «докризисовому» рівні в період депресії.

Виходячи з аналізу результатів моделі, зменшення обсягів тіньової економіки буде приводити до того, що заощадження населення (інвестовані або нерухомі) будуть зростати випереджаючими темпами порівняно з обсягом споживання, оскільки в структурі споживчих видатків є частка тіньових доходів. В досліджуваному періоді (табл. 2) зменшення питомої ваги споживання за рахунок тіньових доходів в результаті виходу з «тіні» домогосподарств та зростання відтоку капіталу призвели до зменшення сили мультиплікатора.

$$\Delta \text{ВВП}_t = \Delta I * M_{Yt}, \quad (9)$$

де $\Delta \text{ВВП}_t$ – зміна обсягу ВВП з урахуванням тіньової економіки; M_{Yt} – мультиплікатор з урахуванням існування тіньової економіки; ΔI – зміна обсягу інвестованих заощаджень населення.

Таблиця 2

Мультиплікатор інвестицій з урахуванням тіньової економіки

Показники	Періоди	
	2005-2006 рр.	2009-2010 рр.
Гранична схильність до споживання (MPC)	0,87	0,75
Гранична схильність до споживання з урахуванням тіньових доходів (MPC_t)	-0,16	-0,22
Гранична схильність населення до інвестування заощадженої частини доходів (MPI)	0,06	0,20
Гранична схильність до відтоку капіталу (MPL)	0,05	0,12
Гранична схильність до заощадження поза банківської системи ($MPS_t + MPP$)	0,18	0,15
Мультиплікатор інвестицій з урахуванням тіньової економіки (M_{Yt})	4,4	3,7

Виходячи з формули (9), врахування та залучення тіньових економічних ресурсів до легальної економіки приведе до зростання ВВП (табл. 3).

Таблиця 3

Приріст ВВП за умов врахування тіньової економіки

Показники	Періоди	
	2005-2006 рр.	2009-2010 рр.
ΔI , млн. грн.	29415,0	33995,2
M_{Yt}	4,4	3,7
$\Delta \text{ВВП}_t$, млн. грн	129426,0	125782,04

В умовах економіки України дії держави щодо легалізації економічної діяльності поки що не досягли бажаного результату, а ефект мультиплікатора значно зменшився.

У третьому розділі «Удосконалення політики детінізації економіки України» досліджено світовий досвід детінізації економіки та визначено напрями політики детінізації економіки України.

Імперативом економічного розвитку в Україні є досягнення сталого економічного зростання за рахунок максимального зменшення тіньової складової до мінімально можливої величини та ефективного використання її інвестиційного потенціалу. Саме це обумовлює необхідність розробки політики детінізації економіки, яка б враховувала особливості функціонування тіньового

сектору, його масштаби, структуру та дуалістичний вплив різних складових на легальний сектор.

Політика детінізації являє собою систему організаційно-правових, адміністративних та економічних заходів держави, що спрямовані на легалізацію відносин між економічними суб'єктами.

Цільовою функцією політики детінізації є легалізація суб'єктів економічної діяльності некримінального сектору тіньової економіки, знищення її кримінальних важелів та залучення тіньових економічних ресурсів до легальної сфери з метою посилення мультиплікативної хвилі.

Цілі політики детінізації та методи їх досягнення наведені в табл. 4.

Таблиця 4

Цілі політики детінізації та методи їх досягнення

Сегмент тіньової економіки	Ціль політики детінізації	Методи досягнення цілей та інструменти
1	2	3
Неформальна економіка	Легалізація неформального сектору та залучення його ресурсів для посилення мультиплікативної хвилі	Надання пільгових кредитів для суб'єктів малого та середнього бізнесу; встановлення регресивної шкали на прибутковий податок з заробітної плати при її зростанні до середнього прожиткового рівня в країні; встановлення розміру мінімальної заробітної плати на рівні прожиткового мінімуму; надання пільг в оподаткуванні для підприємств, що розвивають систему внутрішньофірмового навчання; моніторинг попиту та пропонування робочої сили по регіонах країни з метою селективної допомоги міграції безробітних у необхідний регіон, враховуючи їх індивідуальні характеристики; розвиток іпотеки для суб'єктів малого та середнього бізнесу; формування у населення негативного ставлення до тіньової діяльності
Напівлегалізована економіка	Вивід з тіні фінансових ресурсів легальних підприємств та залучення їх до інвестиційної діяльності	Гарантування захисту прав власності суб'єктам легального сектору економіки; формування ефективного та прозорого вищого менеджменту на підприємствах; реформування податкової системи в частині зменшення ставок податку на доходи, що інвестуються; поступова відміна ПДВ на продукцію вітчизняного товаровиробника; надання можливості використання методів прискореної амортизації в наукомістких галузях; заборона негрошових форм розрахунків; зменшення ставки відсотку для промислових підприємств до рівня половини середньої рентабельності готової продукції у галузі

Продовження табл. 4

1	2	3

Фіктивна економіка	Обмеження фіктивної економіки та мінімізація втрат від її існування	Укрупнення фінансово-кредитних установ з метою акумуляції фінансових ресурсів та прозорості фінансово-кредитної системи; поширення контролю правоохоронних та громадських установ за торгово-посередницькою діяльністю; організація контролю незалежних аудиторських фірм за суб'єктами фондового ринку з метою обмеження доступу тіншового капіталу та запобігання можливих шахрайств, що пов'язані з ринковою вартістю акцій; розробка механізму протидії відтоку капіталу щодо нерезидентів, які оперують з вітчизняними цінними паперами
Підпільна економіка	Мінімізація ризиків появи видів підпільної економіки	Організація координаційних центрів, в які б увійшли представники правоохоронних органів, законодавчої гілки влади та громадських організацій з метою постійного моніторингу кримінальної ситуації та швидкого реагування на неї; введення у вищих навчальних закладах МВС додаткової підготовки в сфері боротьби з економічною злочинністю; посилення карної відповідальності за виробництво та торгівлю наркотичними речовинами; проведення правоохоронними органами постійної роботи з виявлення фактів корупції; підвищення ефективності діяльності правоохоронних структур шляхом: високого рівня соціальної підтримки, створення необхідної матеріально-технічної бази; проведення постійної роз'яснювальної роботи з населенням
Ірраціональна економіка	Створення конкурентного середовища	Запобігання проявам монополізму в економіці; посилення відповідальності за нераціональне використання ресурсів; контроль відповідних структур та громадських організацій за якістю продукції та навколишнім середовищем
Елітарно-зачинена економіка	Рівність всіх категорій громадян перед законом	Контроль громадських організацій за діяльністю державних установ, політичних партій та фінансово-промислових груп

Виконання цільової функції політики детінізації забезпечується шляхом досягнення таких тактичних цілей, як створення сприятливих умов діяльності економічних суб'єктів в легальному секторі економіки, нейтралізація негативного впливу тіншової економіки на легальний сектор, знищення відповідних тіншових інститутів, запобігання умовам формування різних видів тіншової діяльності.

Цілі політики детінізації перебувають в ієрархічній взаємообумовленості. Найвищу сходинку в ній займають стратегічні цілі, на досягнення яких орієнтована загальна функція політики детінізації, котра у свою чергу, реалізується опосередковано через досягнення тактичних цілей.

Конкретні заходи політики детінізації повинні враховувати поточну фазу економічного циклу. У фазі підйому держава має можливість використовувати лише м'які дії стимулюючого характеру (зменшення податків, спрощення процесу відкриття підприємств тощо), в той час як у фазі спаду та депресії, коли тіньова економіка досягає найбільших розмірів, держава повинна не тільки використовувати дії стимулюючого характеру, а й посилювати відповідальність за тіньову діяльність.

Розробка та безпосередня реалізація політики детінізації здійснюється її провідними суб'єктами, до яких належать: органи законодавчої влади; урядові структури; банківська система.

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі визначена структура тіньової економіки та її вплив на економічну динаміку в трансформаційній економіці України, а також розроблені практичні рекомендації щодо мінімізації її негативних наслідків.

1. Обґрунтовано, що тіньова економіка є реакцією економічних суб'єктів на формальні інституціональні обмеження щодо привласнення ними засобів, умов та результатів виробництва. В умовах несформованого інституційного середовища в трансформаційних економіках здійснюється процес інституціоналізації тіньових відносин, що призводить до заміщення державних інститутів тіньовими та проявляється у виконанні тіньовою економікою певних функцій: 1) компенсаційної, орієнтованої на підтримку зайнятості певних категорій громадян, незайнятих в легальному секторі; 2) перерозподільної, що полягає в перерозподілі ВВП на користь певних категорій громадян; 3) інституційної, що характеризується розвитком неформальних норм поведінки, відмінних від офіційно встановлених в суспільстві.

2. Як економічна категорія тіньова економіка виражає відносини між економічними суб'єктами з приводу реалізації їх економічних інтересів у процесі опортуністичної діяльності щодо формальних інститутів. За змістом вона представляє неконтрольовану суспільством діяльність економічних суб'єктів з метою отримання економічних, соціальних та політичних переваг. Виділено такі конкретні сегменти тіньової економіки: неформальний, напівлегалізований, фіктивний, підпільний, ірраціональний та елітарно-зачинений.

3. Визначено послідовно-паралельні етапи життєвого циклу тіньової економіки, а саме: латентно-адаптаційний етап, якому притаманна спорадична неформальна економічна діяльність широких верств населення; етап неформальної інституціоналізації зі становленням тіньових інститутів на усіх стадіях відтворення; етап дифузії, якому притаманне розмивання кордонів між легальною та тіньовою економіками; етап легалізації, що характеризується переведенням тіньової економіки в легальний сектор внаслідок інституціональних перетворень.

4. Встановлено специфічні наслідки інтегрального впливу сегментів тіньової економіки на економічне зростання. Зокрема: в короткостроковому періоді неформальний та напівлегалізований сегменти тіньової економіки демонструють компенсаційний вплив: підтримка сукупного попиту на докризовому рівні за рахунок перерозподілу ресурсів з легального сектору; зростання експортоорієнтованого виробництва внаслідок орієнтації суб'єктів тіньової економіки на вивіз капіталу (неповернення валютного виторгу, шахрайства з поверненням ПДВ тощо). В довгостроковому періоді ситуація погіршується

внаслідок зростання трансакційних витрат, що призводить до зменшення обсягів вироблених товарів і послуг та зростання цін.

5. Визначено ефект мультиплікації з урахуванням тіньової складової сукупних видатків. На цій основі доведено:

- по-перше, зменшення обсягів тіньової економіки приводить до зростання заощаджень населення (інвестованих або нерухомих) випереджаючими темпами порівняно з обсягом споживчих видатків;

- по-друге, в короткостроковому періоді до зменшення тінізації доходів мають схильність домогосподарства, малі та середні підприємства;

- по-третє, величина мультиплікатора інвестицій залежить від структури тіньової економіки, а саме: має зворотньо пропорційну залежність від граничних схильностей до заощадження тіньових доходів і тіньового відтоку капіталу за кордон та прямо пропорційну залежність від граничної схильності до споживання з тіньових доходів. Остання ілюструє зростання неформального сектору тіньової економіки та підтримки сукупного попиту на «докризисовому» рівні в період депресії.

6. Обґрунтована цільова функція політики детінізації та її ключові заходи стосовно реформування фінансової, грошово-кредитної та соціальної політики держави щодо легалізації суб'єктів економічної діяльності некримінального сектору тіньової економіки, знищення її кримінальних складових та залучення тіньових економічних ресурсів до легальної сфери.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ РОБІТ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях:

1. Самойленко Е.Г. Теневая экономика: подходы к классификации и структуризации / Е.Г. Самойленко // Економіка: проблеми теорії та практики. Збірник наукових праць. Випуск 172. – Дніпропетровськ: ДНУ, 2003. – С. 468-476.

2. Самойленко Е.Г. К вопросу о влиянии теневой экономики на промышленно-производственные предприятия / Е.Г. Самойленко // Економіка: проблеми теорії та практики. Збірник наукових праць. Випуск 200. – Том II. — Дніпропетровськ: ДНУ, 2005. – С. 506-511.

3. Самойленко Е.Г. Институциональные аспекты функционирования монополий и теневой ренты в недропользовании / Н.И. Ткаченко, Е.Г. Самойленко // Наукові праці Донецького національного технічного університету. – Випуск 89-1. – Донецьк: ДонНТУ, 2005. – С. 195-202. *Особистий внесок здобувача:* визначено механізм отримання тіньової ренти та вплив тіньових інститутів на мікро- та макрорівнях економіки.

4. Самойленко Е.Г. К вопросу о влиянии неформальной экономики на экономический рост / Е.Г. Самойленко // Економіка: проблеми теорії та практики. Збірник наукових праць. Випуск 210. – Том 1. — Дніпропетровськ: ДНУ, 2005. – С. 165-172.

5. Самойленко Є.Г. Стратегічні інститути інноваційного розвитку та механізми їх фінансування / В.В. Білоцерківець, О.О. Завгородня, Є.Г. Самойленко, Н.І. Ткаченко // Наукові праці Донецького національного технічного університету. – Випуск 103-4. – Донецьк: ДонНТУ, 2006. – С. 33-38.

Особистий внесок здобувача: запропоновані державні інструменти легалізації суспільних ресурсів і переорієнтації їх у інноваційно-інвестиційну сферу.

6. Самойленко Є.Г. Сутність та етапи еволюції тіньової економіки / Є.Г.Самойленко // Бюлетень Міжнародного Нобелівського економічного форуму. – Випуск №1(5)2012. – Дніпропетровськ: ТОВ «Роял Принт», 2012. – С. 338-345.

7. Самойленко Є.Г. До питання про вплив напівлегалізованого сектора тіньової економіки на економічне зростання / Є.Г. Самойленко // Європейський вектор економічного розвитку. – Вип. 2 (13) 2012. – Дніпропетровськ: ТОВ «Роял Принт», 2012. – С. 443-449.

Публікації в інших наукових виданнях:

8. Самойленко Е.Г. К проблеме оценки эффекта мультипликации с учётом теневой экономики / Е.Г.Самойленко // Экономика образования. – №4. – Кострома: КГУ им. Н.А. Некрасова. – 2012. – С. 152-163.

9. Самойленко Є.Г. Тіньовий ринок праці: зб. наук. праць за матеріалами міжнар. наук.-практ. конф. 14 лютого 2002 р. / М-во освіти і науки України, М-во економіки та з питань європейської інтеграції України [та ін.]. – Дніпропетровськ: НГА України, 2002. – С. 164-165.

10. Самойленко Е.Г. Об искоренении злоупотреблений в системе высшего образования: зб. наук. праць за матеріалами VI міжнар. наук.-практ. конф. 6-7 червня 2002 р. – К.: ІВЦ Видавництво «політехніка», 2002. – С. 242-243.

11. Самойленко Е.Г. К вопросу о влиянии теневой экономики на промышленно-производственные предприятия: зб. наук. праць за матеріалами III міжнар. наук.-практ. конф. 21-30 червня 2004. – Дніпропетровськ: Наука і освіта. – 2004. – С. 43-44.

12. Самойленко Е.Г., Ткаченко Н.И. Детенизация рентных доходов, как источник инновационного развития государства: зб. наук. праць за матеріалами міжнар. наук.-практ. конф.– Дніпропетровськ: Наука і освіта. – 2005. – С. 55-56.
Особистий внесок здобувача: визначено напрями детінізації рентних доходів.

13. Ткаченко Н.І., Самойленко Є.Г. Регулювання надкористування: проблеми детенізації рентних відносин: зб. наук. праць за матеріалами міжнар. наук.-практ. конф. 15-16 березня 2005 р. – Харків: Видавництво Національного університету внутрішніх справ. – 2005. – С. 128-129. *Особистий внесок здобувача:* визначено проблеми детінізації рентних відносин.

14. Самойленко Є.Г., Низька А.О. Митна політика та актуальні проблеми економічної безпеки: зб. наук. праць за матеріалами міжнар. наук.-практ. конф. курсантів, студентів та молодих науковців. 30 березня 2007 р. – Дніпропетровськ: Академія митної служби України, 2007. – С. 44-45. *Особистий внесок здобувача:* визначено економічні наслідки вступу України до СОТ.

15. Самойленко Є.Г., Кіріна М.В. Детенізація малого і середнього бізнесу як чинник залучення іноземних інвестицій: зб. наук. праць за матеріалами

міжнар. наук.-практ. конф. 17 жовтня 2008р. – Дніпропетровськ: Товариство «Знання» України, 2008. – С. 76-77. *Особистий внесок здобувача*: визначено специфіку функціонування малого та середнього бізнесу в Україні.

16. Самойленко Є.Г., Амбражей О.А., Коростельова А.В., Ярошенко Ю.Ю. Шляхи подолання безробіття в Україні: зб. наук. праць за матеріалами Всеукр. наук.-практ. конф. присвяченої 75-річчю факультету економіки і менеджменту Національної металургійної академії України 28-29 жовтня 2010 р. – Дніпропетровськ: ІМА-прес, 2010. – С. 62-63. *Особистий внесок здобувача*: визначено напрями подолання безробіття в Україні.

17. Самойленко Є.Г. Сутність та етапи еволюції тіньової економіки: зб. наук. праць за матеріалами III Всеукр. наук.-практ. конф. студентів та молодих вчених 24 квітня 2012 р. – Дніпропетровськ: ДВНЗ «Придніпровська державна академія будівництва та архітектури», 2012. – С. 85.

АНОТАЦІЯ

Самойленко Є.Г. Тіньова економіка: структура та вплив на економічну динаміку. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.00.01 – економічна теорія та історія економічної думки. – Державний вищий навчальний заклад «Національний гірничий університет». – Дніпропетровськ, 2013.

У дисертаційній роботі здійснено дослідження тіньової економіки та її впливу на легальний сектор економіки. Розкрито зміст тіньової економіки як економічної категорії, що виражає відносини між економічними суб'єктами з приводу реалізації їх економічних інтересів у процесі опортуністичної діяльності щодо формальних інститутів. Виявлено дуалістичний вплив її сегментів на фактори економічної динаміки.

Запропоновано удосконалений інструментарій до розрахунку ефекту мультиплікації з урахуванням тіньової складової сукупних видатків, використання якої дозволяє виявити приріст ВВП від залучення тіньових економічних ресурсів до легальної економіки.

Виявлено специфіку розвитку тіньової економіки в Україні та розроблені рекомендації щодо мінімізації її негативного впливу на економічну динаміку.

Ключові слова: тіньова економіка, легальна економіка, сегмент тіньової економіки, економічне зростання, економічна динаміка, ефект мультиплікатора.

АННОТАЦИЯ

Самойленко Е.Г. Теневая экономика: структура и влияние на экономическую динамику. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук по специальности 08.00.01 – экономическая теория и история экономической мысли. – Государственное высшее учебное заведение «Национальный горный университет». – Днепропетровск, 2013.

В диссертационной работе осуществлено исследование теневой экономики и её влияния на экономическую динамику. В результате изучения

онтологических и гносеологических аспектов теории теневой экономики обоснован выбор динамической версии системно-структурного метода исследования.

Определена сущность теневой экономики как экономической категории, которая выражает отношения между экономическими субъектами по поводу реализации их экономических интересов в процессе оппортунистической деятельности по отношению к формальным институтам. Теневые экономические отношения являются реакцией экономических субъектов на формальные институциональные ограничения в процессе присвоения средств и результатов производства. Выделены последовательно-параллельные этапы эволюции теневой экономики: латентно-адаптационный, неформальной институционализации, диффузии и легализации.

Доказано, что институционализация теневых экономических отношений приводит к замещению государственных институтов теневыми, вследствие чего теневая экономика начинает выполнять определенные функции, а именно: компенсационную – создание дополнительных рабочих мест; перераспределительную – перераспределение ВВП в пользу определённых категорий граждан и институциональную – развитие неформальных норм поведения, отличных от официально принятых в обществе.

Выявлены особенности влияния теневой экономики на факторы экономической динамики. В частности установлено, что в краткосрочном периоде за счёт ресурсов легальной экономики в неформальном и полуполегаллизованном секторах теневой экономики наблюдается экстенсивный экономический рост, в долгосрочном периоде ситуация ухудшается вследствие роста трансакционных издержек, что приводит к росту уровня цен и снижению объёмов производства товаров и услуг.

Предложен усовершенствованный инструментарий расчёта эффекта мультипликации с учётом теневой составляющей совокупных расходов, использование которой позволяет определить прирост ВВП вследствие привлечения теневых экономических ресурсов в легальный сектор экономики.

Определена специфика развития теневой экономики в Украине и предложены рекомендации по детенизации национальной экономики.

Ключевые слова: теневая экономика, легальная экономика, сегмент теневой экономики, экономический рост, экономическая динамика, эффект мультипликатора.

SUMMARY

Samoylenko E.G. Shadow Economy: structure and Influence to the Economic Dynamics. – On manuscript basis.

The thesis for a degree of Candidate of Economics on 08.00.01 Specialty - Economic theory and History of Economic Concepts. – State Higher Educational Establishment «National Mining University». – Dnepropetrovsk, 2013.

In this thesis, the shadow economy research and its influence to legal sector of economy are considered. The content of the shadow economy as an economic category, which expresses the relations between people as to their economic interests' realization during the process of opportunistic activity of the formal institutions is expanded.

The improved calculation of multiplication effect procedure including the shadow total costs component is proposed, the usage of which reveals the Gross Domestic Product growth from the shadow economic fundraising to the legal economy.

The specific development of the shadow economy in Ukraine is revealed and the recommendations regarding the neutralization of its negative influence to the economic growth are elaborated.

The key words: the shadow economy, the legal economy, the sector of the shadow economy, the economic growth, the economic dynamics, the multiplication effect.